

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПРОСТОРУ

УДК 81'373.46:339.343

Дейнека В. М.,
кандидат філологічних наук, асистент

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: deyver1@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ МИТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Deineka V. N.,
Candidate of Philological Science, assistant

Donetsk National University of Economics and
Trade named after Mykhailo Tygan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: deyver1@gmail.com

METHODOLOGICAL BASES OF THE ANALYSIS AND METHODS OF THE TERMINOLOGICAL RESEARCHES (BY THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN CUSTOMS TERMINOLOGY)

Мета. З'ясувати методологічні засади термінологічних досліджень на прикладі термінології митної справи; визначити комплекс лінгвістичних методів дослідження; уточнити трактування основних методологічних понять; сформулювати методи дослідження термінології митної справи як окремої науки.

Результати дослідження. Проведено короткий аналіз й узагальнення основних теоретичних надбань методології лінгвістичного аналізу. Визначено комплекс методів і прийомів лінгвістичного аналізу термінології митної справи, які забезпечують об'єктивність спостережень і висновків, достовірність одержаних результатів.

Наукова новизна статті, яка є продовженням низки публікацій автора з комплексного дослідження української митної термінології, полягає у тому, що вперше в українському мовознавстві проведено аналіз методологічних засад дослідження термінології митної справи як окремої науки.

Практична значимість. Практичне застосування результатів дослідження полягає в можливості їхнього використання при виборі методів, методик і прийомів аналізу інших галузевих термінологій, а також у процесах упорядкування основних методологічних понять лінгвістичного аналізу.

Ключові слова: лінгвістична методологія, методика дослідження, методи наукового дослідження, прийоми лінгвістичного аналізу, українська митна термінологія, митний термін.

Постановка проблеми. На сьогодні у лінгвістиці накопичено значну кількість праць, присвячених виробленню лінгвістичної методології, проте чіткого узагальнення методів дослідження наукової термінології, їх розмежування та співвіднесення з традиційними лінгвістичними методами здійснено не було. Дослідники не знайшли одностайного підходу до засадничого поняття методології – методу, часто витлумаченого через супровідні поняття (прийом, методика, операція, аспект). Б. Серебренников зауважує, що «конкретні методи лінгвістичних досліджень доволі різноманітні. Вони дуже варіюються залежно від характеру об'єкта, мети дослідження й обраного лінгвістом аспекту дослідження. Загалом майже кожна галузь мови може мати специфічні методи, призначені для її вивчення. До того ж сучасні методи ще не мають чіткої методики й достатнього теоретичного обґрунтування» [1, с. 5].

У сучасному мовознавстві неоднозначно потрактовано методи, невпорядковано методологічний інструментарій лінгвістики, відсутній його глибокий аналіз й опис.

Саме тому **метою** цієї статті стала спроба з'ясувати методологічні засади термінологічних досліджень на прикладі термінології митної справи; визначити комплекс лінгвістичних методів дослідження; уточнити трактування основних методологічних понять; сформулювати методи дослідження термінології як окремої науки. Висновки статті – це результат тривалого дослідження автором української термінології митної справи, що знайшло своє відбиття в дисертаційній роботі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення теорії основних методологічних понять зробив В. Кодухов, який увів тріаду: «методологія» – вчення про науковий метод загалом та методи окремих наук [3, с. 202]; «метод» – це спосіб підходу до дійсності, спосіб пізнання природи, суспільства й дійсності [3, с. 203]; «методика дослідження» – термін синонімічний терміну «метод», проте частіше він означає не метод як прийом, а саму процедуру застосування того чи того методу-прийому [3, с. 215].

Лінгвістична методологія, за В. Кодуховим, є «сукупністю науково-дослідницьких аспектів і методів дослідження, які можуть мати загальні процедурні моменти, а можуть і різнитися методикою дослідження та способами опису» [3, с. 218]. Самі ж способи опису одержаних результатів не є «методами дослідження: вони є лише зовнішньою формою того чи того прийому і методики аналізу» [3, с. 215].

Концепція нашого дослідження ґрунтується на визначенні методу, запропонованому А. Загнітком, що охоплює два значення – «спосіб пізнання, підхід до вивчення явищ об'єктивного світу і суспільного життя; сукупність певних прийомів і методик, спрямованих на вирішення певної теоретичної або практичної проблеми» [4, с. 182].

Методологію (слідом за А. Загнітком) розуміємо як: «1) учення про методи наукового дослідження; 2) стратегії та процедури, що застосовують науковці у своїх дослідженнях; сукупність методів» [4, с. 195]. Відповідно лінгвістичну методологію кваліфікуємо як сукупність науково-дослідницьких аспектів, методів і методик дослідження мови.

До проблеми методологічних аспектів аналізу термінології зверталися К. Авербух, М. Вакуленко, О. Вакуленко, Б. Головін, Р. Кобрін, Л. Васенко, В. Дубічінський, М. Кримець, М. Володіна, Н. Овчаренко, О. Радченко, А. Суперанська та інші дослідники. Методологічною основою дослідження наукової термінології постає діалектичний підхід до мови як цілісної взаємозумовленої системи, концепції соціально-економічної зумовленості процесів формування галузевих термінологій; когнітивний підхід до осмислення сутності терміна як одиниці галузевої термінології, що перебуває в стадії активного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексне дослідження термінології митної справи, виконане в межах системно-структурної наукової лінгвістичної парадигми, дало змогу інтерпретувати українську термінологію митної справи як складне мовне ціле, що утворилося на стику низки гуманітарних і точних дисциплін, її одиниці певним чином організовані, а словник активно поповнюється новими номінативними одиницями внаслідок внутрішньомовних та позамовних процесів.

Визначення методології дослідження термінології митної справи ґрунтується на основі засадничих принципів класифікації методів, прийомів і процедур, вироблених у працях А. Баскакова і Н. Туленкова [5], А. Зеленька [6] та М. Кочергана [7].

У структурі наукових методів традиційно окреслюють три рівні: 1) методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, опис); 2) методи теоретичного пізнання (гіпотетико-дедуктивний, сходження від абстрактного до конкретного, моделювання, формалізація); 3) загальнологічні методи (аналіз і синтез, дедукція, індукція й аналогія, абстрагування, узагальнення і систематизація, системний підхід [5, с. 30].

Вихідною емпіричною процедурою нашого дослідження став метод спостереження як цілеспрямоване, систематичне, активне вивчення предметів і явищ дійсності, що пере-

бувають у природному стані або в умовах наукового експерименту» [5, с. 60]. Отже, передумовами реалізації методу лінгвістичного спостереження є сприйняття об'єкта, під час якого здобуваються знання про його властивості й відношення.

Підсумки спостереження фіксовані за допомогою описового методу, який був залучений під час укладання реєстру номінативних термінологічних одиниць митної галузі. Сутність цього методу, на переконання багатьох учених [6, с. 94], полягає у зверненні до особливостей будови й функціонування мовних одиниць на якомусь одному етапі розвитку мови, синхронному етапі, тобто до уваги береться її горизонтальний зріз – вісь одночасності. Саме тому до фокусу нашого дослідження потрапив лексичний масив, зафіксований як у джерелах функціонування митних термінів (тексти нормативно-правових актів, підручники, навчальна література з митної справи та митного права, історична література тощо), так і в джерелах їх фіксації (галузеві термінологічні словники, довідкові видання тощо) кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У межах описового методу під час дослідження семантичних і структурних особливостей термінологічної лексики митної справи використано прийоми внутрішньої інтерпретації – різні способи вивчення мовних явищ на основі їхніх системних парадигматичних зв'язків.

Для створення поняттєво-тематичної класифікації митної термінології застосовано прийом зовнішньої інтерпретації (його соціологічний тип), який реалізовано через зв'язки з позамовними явищами, коли слова об'єднувалися в тематичні групи, пов'язані спільною темою.

Застосування гіпотетико-дедуктивного методу охоплювало кілька етапів. На першому етапі відбувалося ознайомлення з фактичним матеріалом, зосередженим в означених вище джерелах. На другому – здійснено їх теоретичний аналіз за допомогою положень, напрацьованих у термінознавстві, що на наступному етапі оформлено в дисертаційну гіпотезу, яка містить припущення, що митна термінологія – це системно організована сукупність термінів митної справи, що має динамічний характер і відображає засадничі поняття цієї галузі, накопичені внаслідок поступального розвитку права та макроекономіки.

Метод сходження від абстрактного до конкретного виражає рух теоретичної думки до все більш повного, всебічного й цілісного відтворення предмета дослідження [5, с. 122]. Використання цього методу в дослідженні дало змогу поступово висвітлити теоретичні засади дослідження термінологічної номінації митної лексики й уявити комплексну структурно-семантичну модель терміносистеми митної справи.

Подальша систематизація митних термінів, а саме дослідження лексико-семантичних процесів, відбувалося завдяки використанню прийому опозицій парадигматичної методики, яка в межах структурного методу тісно пов'язана з процедурою компонентного аналізу, що підтверджує їхнє співіснування в одній дослідницькій площині [8, с. 48].

З-поміж загальнологічних методів як базовий використано метод аналізу, що є способом «наукового дослідження дійсності, який полягає в розчленуванні цілого на частини» [9, с. 43]. Цей метод дав змогу проникнути в сутність досліджуваного явища шляхом його поділу на складники з метою їх окремого вивчення [5, с. 96]. За допомогою аналізу встановлено суттєві семантичні та структурні типи термінологічної лексики митної справи. На практиці цей метод виявляє себе в конкретних процедурах, серед яких – процедура компонентного аналізу значення слова, коли в ньому постають «окремі частини – змістові компоненти-ознаки» [6, с. 344], або семи, як традиційно прийнято їх називати [7, с. 157]. Ця процедура була застосована, наприклад, у процесі дослідження семантичних відношень між митними термінами, які одночасно перебувають у синонімічних й антонімічних зв'язках, унаслідок чого сформована семантична група термінів, що належить до двох семантично протилежних площин.

За допомогою прийому дистрибутивного аналізу встановлено семантичну відстань між різними лексико-семантичними категоріями митних термінів, здійснено розмежування значень полісемічних термінів.

Синтез як метод наукового пізнання – це мисленнєве поєднання розчленованих унаслідок аналізу складників, властивостей і зв'язків досліджуваного об'єкта та його вивчення як єдиного цілого з виділенням сутності [5, с. 97]. Синтез постає через знання предмета як єдності різноманітних елементів, сукупності його численних ознак.

Тільки єдність аналізу і синтезу забезпечує об'єктивне, наукове відображення дійсності. Виокремлені методом аналізу суттєві властивості митної лексики як об'єкта дослідження в роботі синтезовано з огляду на його предмет – лексико-семантичні особливості та структурно-граматичну будову митної термінології.

У результаті узагальнення одержаних даних морфемно-словотвірної аналізу зроблено висновки про наявність низки продуктивних дериваційних моделей творення митних термінів.

Для визначення певних тенденцій функціонування митних термінів частково була використана методика статистичного аналізу (кількісний підрахунок), за допомогою якої встановлено квантитативні показники запозичень за мовою-джерелом, а також афіксальної та синтаксичної деривації в митній термінології.

Відповідно до визначених у науковій літературі підходів, системний метод розуміємо як сукупність загальнонаукових методологічних принципів і способів дослідження, в основі яких лежить орієнтація на розкриття цілісності досліджуваного об'єкта як системи, виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта та їх зведення в єдину теоретичну картину [5, с. 108; 94]. У роботі дослідження термінології митної справи виконано з позиції системного (комплексного) аналізу семантичної та формальної структури митних термінів.

Отже, у дослідженні наукових термінологій фактично поєднується методологія точних і гуманітарних наук, що дає можливість більш глибокого й об'єктивного дослідження мовного матеріалу. Аналіз української митної термінології ґрунтується на специфіці об'єкта дослідження, що перебуває на межі термінологічних і загальномовних студій, і дає змогу зробити висновок про те, що комплексне вивчення митної термінології потребує застосування різноманітних методів, методик, прийомів і процедур дослідження, що зумовлене багатоплановістю самого об'єкта дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Серебренников Б. А. Методы лингвистических исследований / Б. А. Серебренников, В. А. Климов // Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М. : Наука, 1973. – С. 9–119.
Serebrennikov B. A. Metody lingvisticheskikh issledovanii / B. A. Serebrennikov, V. A. Klimov // *Obshchee yazykoznanie. Metody lingvisticheskikh issledovanii.* – Moscow: Nauka Publ., 1973. – P. 9–119.
2. Дейнека В. М. Формування української термінології митної справи (кінець XX – початок XXI ст.) : дис...канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / В. М. Дейнека ; ДонНУ. – Донецьк, 2014. – 237 с.
Deineka V. M. Formuvannia ukrainskoi terminologii mytnoi spravy (kinets XX – pochatok XXI st.): dys. ...kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 / V. M. Deineka; DonNU. – Donetsk, 2014. – 237 p.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – М.: Высшая школа, 1974. – 303 с.
Koduhov V. I. Obshchee yazykoznanie / V. I. Koduhov. – Moscow : Vysshaia shkola, 1974. – 303 p.
4. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 2. – 350 с.

- Zahnitko A. P. Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i terminy: u 4 t. / A. P. Zahnitko. – Donetsk: DonNU, 2012. – Т. 2. – 350 p.
5. Баскаков А. Я. Методология научного исследования / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
- Baskakov A. Ya. Metodologiya nauchnogo issledovaniia / A. Ya. Baskakov, N. V. Tulenkov. – Kyiv : MAUP, 2004. – 216 p.
6. Зеленько А. С. Загальне мовознавство: навч. посібник / А. С. Зеленько– К. : Знання, 2010. – 380 с.
- Zelenko A. S. Zahalne movoznavstvo: navch. posibnyk / A. S. Zelenko– Kyiv: Znannia, 2010. – 380 p.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2008. – 464 с.
- Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo: pidruchnyk / M. P. Kocherhan. – Kyiv.: Vydavnychyi tsentr «Akademii», 2008. – 464 p.
8. Зеніна А. В. Адаптація англізмів у термінології української банківської справи : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / А. В. Зеніна ; Дон. націон. ун-т. – Донецьк, 2014. – 420 с.
- Zenina A. V. Adaptatsiia anhlizmiv u terminolohii ukrainskoi bankivskoi spravy: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 / A. V. Zenina; Don. natsion. un-t. – Donetsk, 2014. – 420 p.
9. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни: у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.
- Zahnitko A. P. Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i terminy: u 4 t. / A. P. Zahnitko. – Donetsk: DonNU, 2012. – Т. 1. – 402 p.

Дата надходження рукопису 21.10.2015 р.

Objectives. *The present article is aimed to identify methodological bases of terminological researches by the example of customs terminology; to define a complex of linguistic research methods; to specify the basic methodological concept interpretation; to formulate research methods of customs terminology as a separate science.*

Scientific results. The brief analysis and generalization of the main theoretical achievements of linguistic analysis methodology are carried out. The complex of linguistic analysis methods and ways of customs terminology, which provide objectivity of monitoring and deductions, as well as reliability of the received results, is found out.

Scientific originality. The present article goes on the cycle of the author's publications on the complex research of the Ukrainian customs terminology. Scientific novelty lies in a fact that for the first time in Ukrainian linguistics the analysis of the methodological bases for customs terminology research as a separate science is carried out.

Practical value. Practical application of research results is a possibility of their application when choosing methods, techniques and ways of terminology analysis in other branches, and also in processes of sequencing the basic methodological concepts of linguistic analysis.

Keywords: linguistic methodology, research technique, scientific research methods, linguistic analysis ways, Ukrainian customs terminology, customs term.

Цель. *Выяснить методологические основы терминологических исследований на примере терминологии таможенного дела; определить комплекс лингвистических методов исследования; уточнить трактовку основных методологических понятий; сформулировать методы исследования терминологии таможенного дела как отдельной науки.*

Результаты исследования. *Проведён краткий анализ и обобщение основных теоретических достижений методологии лингвистического анализа. Определен комплекс методов и приемов лингвистического анализа терминологии таможенного дела, которые обеспечивают объективность наблюдений и выводов, достоверность полученных результатов.*

Научная новизна *статьи, которая является продолжением ряда публикаций автора по комплексному исследованию украинской таможенной терминологии, состоит в том,*

что впервые в украинском языкознании проведён анализ методологических основ исследования терминологии таможенного дела как отдельной науки.

Практическое значение. Практическое применение результатов исследования заключается в возможности их использования при выборе методов, методик и приёмов анализа других отраслевых терминологий, а также в процессах упорядочения основных методологических понятий лингвистического анализа.

Ключевые слова: лингвистическая методология, методика исследования, методы научного исследования, приёмы лингвистического анализа, украинская таможенная терминология, таможенный термин.

УДК 800.7

Мацнєва Є.А.,
викладач

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: lady.matsnewa @yandex.ua

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНА «БІЛІНГВІЗМ»

Matsneva Ye.A.,
lecturer

Donetsk National University of Economics and
Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: lady.matsnewa @yandex.ua

THE PROBLEM OF THE TERM «BILINGUALISM» DEFINITION

Мета. Окреслити варіативність тлумачення терміна «білінгвізм»; з'ясувати сутність дефініції цього терміна у межах різних підходів до дослідження цього явища; дати визначення білінгвізму в аспекті соціальної філософії.

Методика. Виконання завдань, передбачених метою, здійснювалося за допомогою теоретичних методів дослідження: аналізу й синтезу, порівняння, узагальнення, вивчення наукових праць із дослідження багатомовності.

Результати. Висвітлено можливості варіативності тлумачення терміна «білінгвізм», яким позначається складне лінгвосоціальне явище; простежено сутність і критерії дефініції цього терміна у межах різних аспектів дослідження білінгвізму; запропоновано авторське визначення терміна «білінгвізм» у соціально-філософському розумінні.

Наукова новизна. Дослідження феномена білінгвізму в соціально-філософському аспекті ще тільки розгортаються, тому всебічне дослідження білінгвізму як явища соціальної дійсності та розробка методологічного підґрунтя таких досліджень потребують подальшого розвитку. У цьому контексті автор пропонує термінологічне визначення соціального білінгвізму.

Практична значущість. Дано авторське визначення терміна «білінгвізм» у соціально-філософському аспекті.

Ключові слова: білінгвізм/двомовність, плюрилінгвізм, білінгв.

Постановка проблеми. При вивченні білінгвізму як об'єкта, що перебуває на межі різних дисциплін (а його вивчають різні теоретичні дисципліни: лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, семіотика, філософія, культурологія та ін.), дослідники зіштовхуються з проблемою уніфікації підходів до розуміння феномена білінгвізму й термінології, що часто є спільною для різних суміжних напрямів досліджень. Залежно від того, під яким кутом зору досліджується це поняття, існують різні аспекти розгляду білінгвізму: власне лінгвістичний, соціолінгвістичний, психологічний, педагогічний (методичний), соціологічний (соціальний), культурологічний